

NSDAP i ruch nazistowski w Prowincji Pomorze w latach 1922-1945

Do 1928/1929 r. Narodowosocjalistyczna Niemiecka Partia Robotników (NSDAP) stanowiła na pruskim Pomorzu marginalną i raczej niestabilną siłę polityczną. Mimo powołania pierwszej miejscowej grupy (*Ortsgruppe*) w Szczecinie już w 1922 r. oraz utworzenia rok później pomorskiego okręgu (*Gau*) z siedzibą w Greifswaldzie, partia pod wodzą Adolfa Hitlera nie zdołała zyskać tam szerszego zakorzenienia politycznego, a co za tym idzie i większego poparcia społecznego. Wynikało to głównie z przewagi innych ugrupowań nacjonalistycznych, głównie Niemieckiej Narodowej Partii Ludowej (*Deutschnationale Volkspartei*, DNVP), oraz wewnętrznych konfliktów, które trawiły strukturę oraz utrudniały funkcjonowanie ruchu narodowosocjalistycznego zarówno na tym obszarze, jak i w całym kraju. Ponadto, ta dosyć słabo zaludniona prowincja, której mieszkańcy w większości mieszkali na wsi i utrzymywali się z rolnictwa, od początku stanowiła niekorzystny teren agitacji dla NSDAP, nastawionej wszak na masową mobilizację i rewolucyjny aktywizm propagandowy. Wszystko to zmieniło się pod koniec 1929 r., kiedy Niemcy zostały dotknięte globalnym krachem gospodarczym, który szczególnie odczuwany był nie tylko w Szczecinie, ale i w całej w Prowincji Pomorskiej, skutkując masowym bezrobociem i dotkliwą pauperyzacją wielu jej mieszkańców. Te dramatyczne okoliczności, w połączeniu z trwającym kryzysem produkcji na wsi (od 1928 r.), istotnie przyczyniły się do radykalizacji ich nastrojów politycznych, co przyniosło istotny wzrost poparcia dla regionalnej NSDAP w kolejnych wyborach do Reichstagu (1930-1932).

Zanim jednak skutki kryzysu gospodarczego zebrały w prowincji swoje dewastujące żniwo, nic nie zapowiadało przyszłego sukcesu partii nazistowskiej na tym terenie. Po przywróceniu możliwości legalnego działania NSDAP w Niemczech, zakazanego w następstwie fiaska tzw. puczu monachijskiego w listopadzie 1923 r., w latach 1925–1927 stanowisko gauleitera na Pomorzu piastował Karl Theodor Vahlen - profesor matematyki i swego czasu rektor Uniwersytetu w Greifswaldzie, wydawca i właściciel „jedynej drukarni narodowosocjalistycznej w Niemczech”, w tym emblematycznej pod tym kątem gazety „Norddeutscher Beobachter”. Był blisko związany z Gregorem i Otto Strasserami, reprezentującymi socjalno-rewolucyjne skrzydło NSDAP, które kwestionowało elastyczność programową i taktyczne kompromisy polityczne zawierane przez Hitlera w toku walki NSDAP o zdobycie władzy w Niemczech. Jako gauleiter, poseł do Reichstagu i główny organizator działań propagandowych w okręgu pomorskim, Vahlen był bardzo aktywny w życiu

publicznym. Wraz ze swoim zastępcą, Fritzem Lejeune'em, wygłaszał liczne wykłady. Do tego celu zdołał nawet pozyskać Josepha Goebbelsa i Otto Straßera, którzy w trakcie jego kadencji odwiedzili Pomorze. W owym czasie liczba lokalnych grup NSDAP i ich członków szybko rosła. W końcu 1925 r. liczba zarejestrowanych *Ortsgruppen* w prowincji zwiększyła się do 10. Nie tylko tam w pierwszych latach funkcjonowania partii narodowosocjalistycznej podział okręgów na mniejsze jednostki (*Kreis, Ortsgruppe, Sektion, Strassenzelle*) nie odznaczał się jeszcze większą terytorialną jednolitością. Z powodów politycznych afiliacji Vahlena z grupą skupioną wokół braci Strasserów, którzy stanowili po 1925 r. pewne zagrożenie polityczne dla Hitlera (przynajmniej na północy Niemiec), pod presją Führera we wrześniu 1926 r. zaprzestano wydawania gazety „Norddeutscher Beobachter”. Niedługo potem Vahlen został najpierw zawieszony, a następnie odwołany ze swojej funkcji gauleitera. Wraz z nim z NSDAP odeszli jego zastępca oraz kilku czołowych działaczy partyjnych.

Karl Theodor Vahlen, 1939, DP, źródło: <https://commons.wikimedia.org/wiki/File:TheodorVahlenPortrait.jpg>

Następcą Vahlena na tym stanowisku został pomorski junkier Walther von Corswant, sprawujący funkcję gauleitera w latach 1927–1931. Urzędował w swych dobrach rycerskich w Kuntzow, niedaleko Jarmen, które stały się tym samym głównym ośrodkiem ruchu nazistowskiego w Prowincji Pomorze, czyli siedzibą Gauleitungu. Aczkolwiek przenosiny dokumentów partii z Greifswaldu do jego wiejskiej posiadłości wywołały niemały chaos organizacyjny, który w znacznym stopniu przyczynił się do druzgocącej klęski wyborczej nazistów na Pomorzu w wyborach do Reichstagu w 1928 r. Na obszarze prowincji NSDAP zdobyła bowiem zaledwie 1,5 proc. głosów. Ta dotkliwa porażka miała istotny wpływ na zmianę form działalności i taktyki politycznej narodowych socjalistów na tym terenie. Corswant w kolejnych latach dążył do nadania regionalnym strukturom partii oblicza bardziej bojowego, opierając się głównie na „oddziałach szturmowych” (SA), a także do rozbudowania jej spektrum aktywności o charakterze propagandowym. W tym ostatnim kontekście gauleiter był chociażby współtwórcą założonej w Pyrzycach (Pyritz) gazety NSDAP noszącej nazwę „Die Diktatur” („Kampfblatt für verantwortungsbewußtes Führertum”).

Walter von Corswant, przed 1936, ze zbiorów Książnicy Pomorskiej, Inw.akc.450/44

W międzyczasie zwiększeniu uległa też liczba członków pomorskiej NSDAP. W Szczecinie rezerwuariusz kadrowy tego ugrupowania wzrósł do blisko tysiąca osób w końcu lat dwudziestych XX w., a w całej prowincji do 10 tys. towarzyszy partyjnych (*Parteigenossen*). Z uwagi na to w niedługim czasie w Szczecinie dokonano podziału grupy lokalnej na komórki uliczne (*Strassenzelle*), które obejmowały po 10-12 osób, na czele z Zellenobmannem. W roku 1931 komórki partii narodowosocjalistycznej istniały już w blisko 200 miejscowościach w Prowincji Pomorze, co szło zarazem w parze ze wzrostem jej zwolenników. Potwierdzeniem tego faktu były kolejne wybory do Reichstagu we wrześniu 1930 r., które odbywały się w atmosferze zaciętych walk między esamanami i komunistami nie tylko na ulicach lub w niektórych knajpach Szczecina, ale również w innych większych miastach regionu. Partia pod wodzą Corswanta otrzymała w nich 24,3 proc. głosów, ustępując tylko nieznacznie DNVP i socjaldemokratom (SPD), co zwiększyło tylko jej społeczną rozpoznawalność. Pomimo tego przywództwo von Corswanta jako gauleitera zostało wkrótce zachwiane przez konflikty pomorskiej SA z organizacją partyjną na szczeblu Rzeszy. Sam Corswant nie cieszył się również zbyt dużą popularnością w łonie kierownictwa NSDAP.

W rezultacie 1 kwietnia 1931 r. Hitler mianował na stanowisko pomorskiego gauleitera młodego prawnika z greifswaldzkiego kręgu partii, Wilhelma Karpensteina. W niedługim czasie Karpenstein przeniósł siedzibę okręgu partyjnego do Szczecina i powołał stały personel administracyjny (*Gaustab*), złożony z zaufanych ludzi. Funkcję jego zastępcy w Gauleitungu, czyli szefa sztabu sprawował Otto Hergt, który był dotąd bliskim współpracownikiem Corswanta. Prywatnie Hergt był szwagrem Karpensteina, co powodowało, że relacja między nimi była zdecydowanie bardziej familiarna. Odpowiadał on także za główny dział personalny w urzędzie gauleitera, dzięki czemu dysponował istotnym wpływem na kwestie kadrowe w pomorskim aparacie NSDAP. Natomiast kierownikiem zarządzającym strukturami partii w regionie (*Geschäftsführer*) został, pozostający również w bliskich relacjach z Karpensteinem, Werner Gravenstein, który kierował też wydziałem ewidencji członków tego ugrupowania. Podobnie przyjacielskie relacje łączyły gauleitera z Enstem Jarmerem, doktorem prawa, któremu podlegał wydział polityczny i wydział polityki komunalnej w Gauleitungu. Karpenstein był bowiem w latach dwudziestych XX w. pracownikiem kancelarii adwokackiej Jarmera w Greifswaldzie. Analogicznie pod kątem personalnym wyglądała sprawa obsady innych stanowisk w strukturach pomorskiej NSDAP, a także w jej organizacjach afiliowanych typu NS-Volkswohlfahrt (Narodowosocjalistyczna Ludowa Opieka Społeczna), NS-Frauenschaft (Narodowosocjalistyczna Wspólnota Kobiet), NS-Arztbund (Narodowosocjalistyczny Związek Lekarzy), Hitlerjugend, Nationalsozialistisches

Kraftfahrkorps (Narodowosocjalistyczny Korpus Motorowy) czy NS-Lehrerbund (Narodowosocjalistyczny Związek Lekarzy), które utworzono jeszcze przed 1933 r. celem poszerzenia bazy zwolenników ruchu nazistowskiego.

Wilhelm Karpenstein, 1932 lub wcześniej, DP, źródło:
https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelm_Karpenstein#/media/Datei:KarpensteinWilhelm.jpg

Generalnie można rzec, że Karpenstein otoczył się głównie towarzyszami z greifswaldzkiego okresu tzw. czasu walki (*Kampfzeit*) ze znienawidzoną Republiką Weimarską jeszcze z pierwszej połowy lat dwudziestych XX w. „Byli to przede wszystkim młodzi ludzie, którzy wyróżniali się socjalno-rewolucyjnym radykalizmem oraz osobiwą jak na owe czasy »konduita« w sferze obyczajowości (część z nich była homoseksualistami). Wśród nich często można było też spotkać rozpustników, byłych kryminalistów, alkoholików i notorycznych bezrobotnych, a zatem »moralnie wątpliwe, wykołejone życiowo indywidua«, co jednak istotnie nie przekładało się na spadek notowań wyborczych NSDAP w regionie. Wybory do

Reichstagu z 31 lipca 1932 roku (47,9%) i 6 listopada 1932 r. (43,1%) przyniosły bowiem nazistom supremację polityczną. Najwięcej głosów uzyskali wśród drobnego chłopstwa i robotników rolnych oraz nastawionego nacjonalistycznie i antysemicko drobnomieszczaństwa w miastach.

Pomimo sukcesów wyborczych Karpenstein nie był zbyt popularny w kierownictwie partii na poziomie Rzeszy (*Reichsleitung*), nie tylko z uwagi na swoją przyjaźń z braćmi Strasserami, ale również ze względu „na chaotyczny radykalizm swoich rządów opartych na rewolucyjnej przemocy i brutalnym zwalczaniu przeciwników politycznych. W przypadku tych ostatnich chodziło również o przedstawicieli obozu nacjonalistyczno-konserwatywnego” – jak pisał autor niniejszego artykułu. W listopadzie 1932 r. Karpenstein wezwał w Słupsku (Stolp) do zniszczenia i likwidacji Niemieckiej Narodowej Partii Ludowej, która w czasach Republiki Weimarskiej była, jak wiadomo, wiodącą partią na Pomorzu. Otwarcie występował też przeciw tamtejszym junkrom jako, w jego mniemaniu, reakcyjnym obszarnikom, którzy rzekomo eksploatują ludność wiejską.

PETER VON HEYDEBRECK:

Pommerfcher SA-Geist

Im SA-Mann ist erstmalig in der deutschen Geschichte ein neuer Soldatentyp entstanden. Geboren im Kampf für eine neue Weltanschauung, ist er bewußt politischer Soldat.

Er weiß um seine Leistungen für sein Volk, er weiß um die Verantwortung, die für die Zukunft dieses Volkes auf seine starken, jungen Schultern gelegt ist. Stolz um solches Wissen schreitet er selbstsicher und siegesgewiß im Marschtritt der braunen Kolonnen über die Schwelle einer neuen Zeit.

Revolutionärer Kämpfer und bewußt politischer Soldat, erkennt er neue Normen und Gesetze als recht und richtig an, die ihren sinnfälligsten Ausdruck in seiner Auffassung des Führertums finden. Für ihn kann Führertum nur in der Gefolgschaft begründet sein. Nur dort ist es vorhanden, wo die Gefolgschaft uneingeschränkt Vertrauen schenkt, wo die Durchführung eines Befehls nicht durch Disziplinargewalt erzwungen wird, sondern durch die selbstverständliche Freiwilligkeit, mit der der SA-Mann überhaupt Dienst tut. Denn er lehnt es ab, daß Befehlsmißgrünisse, dargestellt durch Achselklüfte, Sticheisen und Sterne, allein schon Führertum bedeuten. Für ihn bedeutet Führertum niemals das Vorrecht besonderer Kreise, Stände oder Schichten. Immer nur im Kampf geboren, wächst es heran aus dem Volke, will es immer von neuem erworben und errungen sein, heute und morgen, wieder und wieder, ewig und herlich, wie am ersten Tag.

Das verlangt der SA-Mann von seinem Führer und das dankt er ihm durch seine Einsatzbereitschaft. In der langen Spanne Zeit von über einem

Gauleiter Karpenstein mit dem Gruppenführer

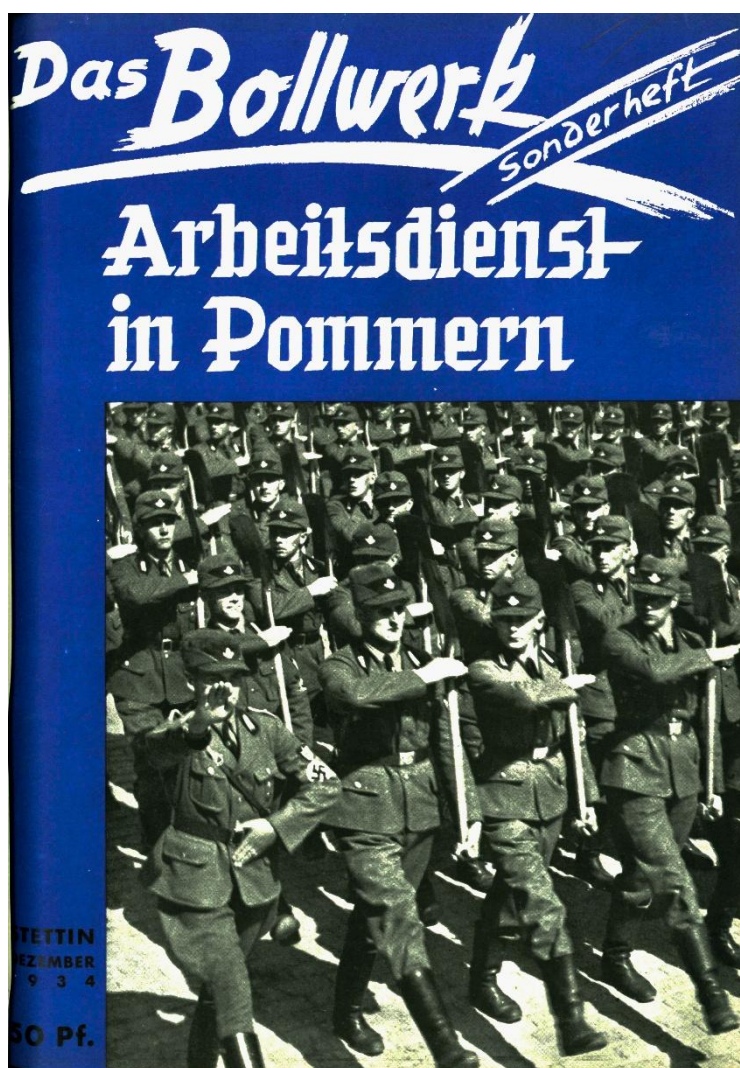
Das Bollwerk, czasopismo propagandowe NSDAP w Szczecinie, maj 1934 roku. Peter von Heydebreck omawia ideologię i rolę członków SA jako "politycznych żołnierzy".

Począwszy od 30 stycznia 1933 r., czyli po zdobyciu przez Hitlera władzy w kraju, pod rządami gauleitera Karpensteina doszło do typowego dla początkowego okresu połączenia centralnych ingerencji w samorząd Prowincji Pomorze z represjami wobec poszczególnych osób sprawujących tam dotąd kierownicze stanowiska. W szczególności wyżsi urzędnicy oraz członkowie zgromadzenia prowincjonalnego (*Provinziallandtag*), które zebrało się po raz ostatni wiosną 1933 r., byli narażeni na prześladowania polityczne. Do lata 1934 r. na średnim szczeblu regionalnej administracji nie nastąpiły jednak prawie żadne strukturalne czy personalne przeobrażenia. Chociaż Karpenstein przeprowadził zmiany na szczytach regionalnej administracji – takie jak chociażby obsadzenie stanowiska starosty krajowego (*Landeshauptmann*) Jarmerem (urząd ten został w międzyczasie zdegradowany do roli zastępcy nadprezydenta prowincji) – nie przywiązywał jednak większej wagi do jej infiltracji przez działaczy NSDAP. Ponadto, w odróżnieniu od innych przywódców pruskich okręgów partyjnych Karpensteinowi, pomimo usilnych starań, nie udało się jednak objąć urzędu nadprezydenta prowincji (*Oberpräsident*), które pozostawało nieobsadzone od 1 października 1933 r.

Kariera Karpensteina jako pomorskiego gauleitera zakończyła się nagle i w burzliwych okolicznościach. W następstwie tzw. puczu Röhma, czyli rozprawy Hitlera i jego siepaczy z kierownictwem SA, Karpenstein został 21 lipca 1934 r. odwołany ze swego stanowiska i wykluczony z NSDAP. Został aresztowany, postawiony przed sądem i skazany za „wielokrotne nieprzestrzeganie poleceń kierownictwa partii”. Do czasu ułaskawienia spędził dwa lata w więzieniu, a następnie zwolniono go pod warunkiem, że nigdy więcej nie postawi stopy na ziemi pomorskiej. W rzeczywistości odwołanie Karpensteina oraz rozstrzelanie jego bliskiego przyjaciela, dowódcy pomorskiej SA, Petera von Heydebrecka, wywołały poważne wstrząsy w tym pruskim okręgu NSDAP. W związku z tym unikano wszelkiego wrażenia, które mogłoby sugerować niepewność lub niepokój w tamtejszych szeregach partyjnych.

W rewolucyjnym ferworze całej sytuacji Franz Schwede-Coburg, desygnowany jeszcze 29 czerwca 1934 r. na prezydenta rejencji Dolnej Bawarii i Górnego Palatynatu (wcześniej nadburmistrz Coburga – pierwszego miasta, gdzie narodowi socjaliści przejęli władzę w Niemczech), mianowany został niespodziewanie nowym gauleiterem NSDAP i nadprezydentem Prowincji Pomorze. Z racji na swoje fanatyczne oddanie Hitlerowi, doświadczenie polityczne i autorytarny styl przywództwa wydawał się odpowiednią osobą do przywrócenia porządku oraz wprowadzenia „nowego ładu” na tym terenie. W warstwie propagandowej Pomorze miało pełnić odtąd funkcję „bramy gospodarczej” do Morza Bałtyckiego jako prowincja graniczna (*Grenzprovinz*) oraz nazistowski „bastion na

Wschodzie” (*Bollwerk im Osten*), w ślad za czym szły odczuwalne dla miejscowej ludności sukcesy nowych władz w zwalczaniu bezrobocia i nowe inwestycje infrastrukturalne wraz z programem rozbudowy przemysłu zbrojeniowego, głównie na terenie Szczecina i okolic (np. budowa elewatora zbożowego, autostrady z Berlina, południowej obwodnicy z przeprawami przez Odrę i Regalicę czy rewitalizacja stoczni Vulcan). Do robót publicznych masowo wykorzystywano też młodzież skupioną w organizacji nazistowskiej Służba Pracy Rzeszy (*Reichsarbeitsdienst*, RAD).

Das Bollwerk, wydanie specjalne poświęcone służbie pracy w Pomorzu

W krótkim czasie po objęciu rządów Schwede-Coburg doprowadził do petryfikacji regionalnych struktur NSDAP i zabezpieczenia jednolitej linii politycznej, czemu towarzyszyła dalsza unifikacja życia społeczno-politycznego i prześladowanie resztek opozycji politycznej w prowincji. Jednym z pierwszych działań nowego gauleitera było zwolnienie wszystkich

pracowników kierownictwa Gau oraz większości urzędników. W ten sposób Franz Schwede-Coburg wymienił 23 z 27 kierowników powiatowych NSDAP (*Kreisleiter*). Przywrócił też do łask funkcjonariuszy, których wcześniej zwolnił Karpenstein. Przykładowo Robert Schulz, zastępca gauleitera von Corswanta, sprawującego urząd do 1931 r., powrócił na Pomorze jako członek osobistego sztabu nowego gauleitera, a Hermann Czirniok (uprzednio kreisleiter Szczecina, z zawodu majster piekarski) został mianowany kierownikiem wydziału komunalnego w Gauleitungu (*Gauamtsleiter für Kommunalpolitik*). Nota bene struktura urzędu w niedługim czasie podzielona została na odpowiednie wydziały (*Ämter*) i podległe im oddziały (*Abteilungen*), właściwe m.in. dla spraw osobowych, organizacyjnych, szkoleniowych, propagandowych, gospodarczych, politycznych czy kulturalnych. Kierownicy wydziałów (*Gauamtsleiter*) tworzyli sztab okręgu partyjnego (*Gaustab*), któremu podporządkowane były również wspomniane już masowe przybudówki NSDAP, oplatające niczym pajęczyną każdą sferę życia społeczno-zawodowego w prowincji.

Franz Schwede-Coburg, DP, źródło:
https://de.wikipedia.org/wiki/Franz_Schwede#/media/Datei:SchwedeFranz.jpg

W nowej roli regionalnego wielkorządcy Schwede-Coburg chciał otaczać się zaufanymi ludźmi z jego górnofrankońskiej kamaryli, którzy mieli jakieś doświadczenie w polityce komunalnej. I tak z okresu spędzonego w Coburgu podążyli za nowym przywódcą na Pomorze m.in. Arno Fischer jako krajowy radca budowlany (*Landesbaurat*), Kuno Popp jako kierownik ds. propagandy okręgu (*Gaupropagandaleiter*) oraz kierownik pomorskiego oddziału krajowego ministerstwa propagandy (*Leiter der Landesstelle Pommern des Reichsministeriums für Volksaufklärung und Propaganda*), Alfred Seidler jako skarbnik okręgu (*Gauschatzmeister*), Johannes Künzel jako regionalny kierownik Niemieckiego Frontu Pracy (*Gauobmann der Deutschen Arbeitsfront*), Emil Mazuw jako szef sztabu XIII Odcinka SS (*Stabsführer des SS-Abschnitts XIII*) oraz Werner Faber jako nadburmistrz Szczecina, który funkcję tę sprawował aż do końca niemieckich rządów na Pomorzu. Ponadto, nowy gauleiter w coraz większym stopniu angażował również członków SS w kierowanie okręgiem, czego przykładem było powołanie Arthura Kauffmanna na jego zastępcę (od 1937 r. funkcję tę pełnił Paul Simon, który odpowiadał dotychczas za propagandę prasową w okręgu, w tym za naczelny jej organ, czyli gazetę „Pommersche Zeitung”) i szefa Urzędu Kadr (*Personalamt*) czy dr Wernera Kruga na kierownika Urzędu ds. Polityki Rasowej (*Rassepolitisches Amt der NSDAP*) oraz Urzędu ds. Zdrowia Ludowego (*Amt für Volksgesundheit*).

Album propagandowy z lat 30. XX wieku *Adolf Hitler - Bilder aus dem Leben des Führers*. Zdjęcia dokumentują wizytę Adolfa Hitlera w Szczecinie

W niedługim czasie po objęciu przez Schwede-Coburga swojej funkcji na Pomorzu organizacja okręgowa NSDAP została odgórnie nałożona na strukturę prowincjonalną. Przez blisko 11 lat sprawowania przez niego naczelnej władzy na tym terenie doszło do ścisłego, nie tylko personalnego, powiązania pruskich organów administracyjnych z urzędami partyjnymi, a w zasadzie do podporządkowania tych pierwszych władzy pomorskiej NSDAP. Tą ostatnią reprezentowali w terenie często ludzie młodzi, bez odpowiedniego fachowego wykształcenia i kwalifikacji administracyjnych, nierzadko o niskim poziomie moralnym i kryminalnej przeszłości (przykładowo pijakiem i awanturnikiem był Walter Haut – kreisleiter Kamienia), ale za to odznaczający się bezwzględnością lojalnością oraz ideologicznym zelanctwem spod znaku swastyki. Widoczni oni byli szczególnie na poziomie powiatów partyjnych (*Kreise*), których liczba po reorganizacji okręgu w październiku 1938 r. wzrosła do 31. Z grubsza odpowiadały one podziałowi administracyjnemu prowincji. W owym czasie liczba członków NSDAP w pomorskim Gau oscylowała wokół 165 tysięcy (8 proc. ludności). Jednocześnie w całym okręgu było wówczas 1050 grup lokalnych/miejscowych partii (*Ortsgruppen*), na które składały się, poczynawszy od najniższego szczebla, gospodarstwa domowe (*Haushaltungen*) i bloki partyjne (*Blocke*); 4-8 bloków tworzyło komórki NSDAP (*Zellen*), a te z kolei zasilaly potencjał kadrowy *Ortsgruppen*.

W latach 1933-1945 *Gau Pommern* funkcjonował jako regionalna instancja średniego szczebla oparta na pruskiej strukturze administracyjnej. Kierownictwo okręgu partyjnego czerpało pełnymi garściami z tradycyjnych struktur administracyjnych pruskiej prowincji, aby w ramach tej kombinacji oraz podziału zadań wykorzystać „nowopaństwowe” funkcje oraz kompetencje na potrzeby mobilizacji politycznej i gospodarczej po wrześniu 1939 r., czyli w okresie wojny. W ten sposób powstała swego rodzaju symbioza między tymi dwoma podmiotami. Tak więc różne resorty rządowe i organy specjalne (jak np. Urząd Pełnomocnika do spraw Planu Czteroletniego) z jednej strony oraz liczne centralne i regionalne jednostki partyjne z drugiej, stanowiły jedynie bieguny tego samego systemu polityczno-administracyjnego. Powiązania organów partyjnych ze starą administracją prowincji okazały się w tym aspekcie niezbędną podstawą, z której władze okręgu na czele z gauleiterem Schwede-Coburgiem, wobec braku innych alternatyw, konsekwentnie korzystały aż do upadku reżimu narodowosocjalistycznego w początkach maja 1945 r.

Mimo uznania NSDAP w procesie norymberskim za organizację zbrodniczą, jej pomorscy liderzy zostali po wojnie stosunkowo łagodnie potraktowani przez zwycięzców. Karl Theodor Vahlen w maju 1945 roku został uwięziony i zmarł w areszcie czeskim w listopadzie. Walter von Corswant nie dożył końca wojny, zmarł w Greifswaldzie w grudniu 1942 roku.

Wilhelm Karpenstein, represjonowany jeszcze przez reżim nazistowski, po wojnie został internowany, ale w 1947 roku zwolniony jako „przestępca mniejszej wagi”. Zmarł w 1968 roku. Większe sankcje dotknęły jedynie Franza Schwede-Coburga. W maju 1945 roku, podczas ucieczki przed Rosjanami, został wzięty do niewoli przez Brytyjczyków. Sąd skazał go na 10 lat więzienia. Wyszedł na wolność w 1956 roku, a zmarł 4 lata później.

Więcej:

Andrzej Czarnik, *Ruch hitlerowski na Pomorzu Zachodnim 1933-1939*, Poznań-Słupsk: Wydawnictwo Poznańskie 1969.

Bogusław Drewniak, *Początki ruchu hitlerowskiego na Pomorzu Zachodnim*, Poznań 1962.

Kyra T. Inachin, *Der Gau Pommern – eine preußische Provinz als NS-Gau* [w:] *Die NS-Gaue. Regionale Mittelinstanzen im zentralistischen „Führerstaat”*, red. Jürgen John, Horst Möller, Thomas Schaarschmidt, München: Oldenbourg Wissenschaftsverlag GmbH 2007.

Jan Mittenzwei, *Höhepunkt der Kampfzeit – Die Pommersche NSDAP zwischen Auflösung und Machtergreifung*, „Studia Maritima” 2014, nr 2.

Wojciech Wichert, *Wizyta Hitlera w Szczecinie z okazji pomorskiego zjazdu partii nazistowskiej w dniu 12 czerwca 1938 roku (w świetle regionalnego organu prasowego NSDAP)*, „Przegląd Zachodniopomorski” 2014, nr 4.

Wojciech Wichert, *Droga NSDAP do zwycięstw wyborczych w niemieckim Szczecinie (1928-1932)*, „Kronika Szczecina 2024. Szczecinianie przy urnach wyborczych”, red. Tomasz Czapiewski, Rafał Miszczuk, Michał Siedziako, Szczecin 2025.

Wojciech Wichert